

Andrej Kotnik

Oris začetkov demokratskih procesov na Kamniškem sredi osemdesetih let

Demokratizacija slovenskega političnega prostora v drugi polovici 80. in v začetku 90. let je proces, ki ga ne moremo ločevati od sočasnih demokratičnih gibanj drugod v tedanjem komunističnem svetu. Njegova posebnost, ne pa tudi unikatnost, je do neke mere v tem, da je potekal v večnacionalni socialistični državi, v kateri je hkrati s padcem komunizma v ospredje vedno bolj stopal nacionalizem, ki je poglobil velike kulturne razlike med narodi Jugoslavije do te mere, da skupno življenje ob vedno globlji politični in ekonomski krizi preprosto ni bilo več smiselno. To se je odražalo tudi na lokalni ravni. Ta prispevek nima namena opisovati poteka demokratičnih procesov na Kamniškem, ampak osvetliti okoliščine, ki so sredi osemdesetih v Sloveniji in na kamniškem območju botrovale usihanju ugleda in moči Zveze komunistov ter tako kasneje utirale pot politični alternativni, ki je konec 80. let privedla do obnove večstrankarskega političnega sistema.

Demokratizacija slovenskega političnega prostora je bila proces, katerega pomen se vse preveč lahko poriva v ozadje, čeprav je neposredno privedel do sedanje samostojne države. Zdi se, da se v našem prostoru vse bolj in z nenavadno samoumevnostjo sprejema teza, da smo imeli pri nas poseben komunizem, komunizem s človeškim obrazom, v katerem so bile krivice in represalije veliko manj boleče in obsežne kot v drugih komunističnih državah, pri čemer se izpostavljajo vse resnične in domnevne prednosti samoupravnega socializma, odmislijo pa pomembna in nesporna dejstva, ki so botrovala njegovemu padcu, in tudi tista izrazito tragična, ki so mu sploh omogočila prihod na oblast. Izkušnja, kakršno so imeli na Kamniškem sredi osemdesetih let s »komunizmom s človeškim obrazom«, tej tezi oporeka in razkriva drugačen obraz tedanjega sistema. Za razliko od tedanje socialistične politike za občane Kamnika sredi 80. let »demokracija« ni bila zgolj nekaj dialektičnega, ampak nekaj, kar so na zelo konkreten način pogrešali, ko so občinske oblasti mimo njih skušale odločati o njihovi usodi. Vrednost demokracije, torej soudeležbe pri odločanju o lastni usodi in usodi družbe, se najbolj občuti v časih, ko je ni.

Osemdeseta – v svetu čas sprememb

Osemdeseta leta so bila čas, ko se je dokončno sesula evropska blokavska razdelitev, kot so si jo zamislili zavezniki ob koncu II. svetovne vojne. Medtem ko so bila za zahodni svet to relativno mirna in

gospodarsko uspešna leta, se je komunistični blok soočal s socialnimi trenji, potlačenimi nacionalnimi vprašanji, z ekonomsko krizo in vse bolj šibko kremeljsko centralo, od koder se je počasi poslavljala generacija starih komunistov, ki so jo nadomeščali novi ljudje z novimi pogledi, ki jih je poosebljal Mihael Gorbačov. Sovjetska zveza, kjer se je v tem času dogajala tragična vojaška epizoda v Afganistanu, nenadoma ni več dajala vtisa vseomogočnega policista vzhodnega bloka. Da je bila mera v socialističnem imperiju polna, se je v poljskih ladjedelnicah začelo delavsko gibanje, ki ni želelo blagrov komunističnega delavskega raja, ampak je imelo v mislih človeka vredno življenje, demokracijo, svobodo prepričanja, pravno državo, skratka: spoštovanje človekovega dostojanstva.

Sicer je Evropa v 80. še premogla nekaj »starodobnih« komunističnih monarhov, kot so bili na primer Nicolae Ceaușescu v Romuniji, Enver Hodža v Albaniji, Teodor Živkov v Bolgariji ali Erich Honecker v Vzhodni Nemčiji, a tudi njim se je čas iztekal. Svet je v tem času dokončno stopil na pot, ki naj bi ga spremenila v globalno vas. Z Zahoda niso več prihajali le prepovedani časopisi, knjige in kavbojke. Po televizijskih in radijskih valovih so preko meja vdirale informacije, ki so jih režimi lahko še nekaj let prej uspešno ustavljali. Poglobljena gospodarska in vse bolj nevzdržna socialna kriza, samovolja in odtujenost oblastnikov ter informiranost ljudi so povzročile, da je tudi v teh državah naveličano in izmučeno ljudstvo zahtevalo spremembe, ki so na koncu zrušile nedemokratske režime. Upor proti tiraniji je bil epski in izrazito ljudski. Potem ko je 9. novembra 1989 padel berlinski zid ter dober mesec in pol dni kasneje, na božični dan 1989, pod streli lastnih vojakov še strmoglavljeni Nicolae Ceaușescu in potem ko je na Češkoslovaškem štiri dni kasneje, 29. decembra istega leta, prisegel novi predsednik in eden od voditeljev žametne revolucije Vaclav Havel, poti nazaj ni bilo več.

Jugoslavija po Titu – država v krizi in prebujanje nacionalizma

Čeprav Jugoslavija ni bila tako zelo vpeta v dogajanje v vzhodnem bloku, ki se mu je iztrgala že dobra tri desetletja prej, ob informbirojevskem sporu, in je poleg tega izumila tudi lastno pot v socializem, njen gospodarski sistem ni bil v bistveno boljšem položaju kot oni v preostalem komunističnem svetu. Poleg ekonomske krize, s katero se politični sistem ni mogel učinkovito spopadati, se je soočala tudi z vse bolj očitnimi mednacionalnimi trenji.

Do smrti maršala Tita maja leta 1980 so jugoslovanske oblasti simptome krize uspešno prikrivale z najemanjem tujih kreditov.¹ Kljub temu je bilo krizo mogoče zaznati že poleti istega leta. Junija 1980 je Mednarodni denarni sklad Jugoslavijo prisilil k devalvaciji dinarja za 30 % in istega leta je jugoslovanski dolg v konvertibilni valuti znašal četrtrino družbenega bruto produkta. Kriza se je poglobljala, življenjski standard se je znižal na raven iz sredine 60. let, inflacija je dosegla 30 %, kar je bilo največ po vojni. V vseh republikah, razen v Sloveniji, se je povečala brezposelnost.² Prebivalstvo je posebej občutilo krizo zaradi pomanjkanja energentov, ki so jo reševali tudi z uvajanjem voženj z avtomobili samo na parne oziroma neparne dni (odvisno od tega, kako so se končale številke registrskih tablic avtomobilov). Posebej Slovenci so množično začeli nakupovati v tujini, zaradi česar so bile uvedene takse za prestop meje in restrikcije pri uvozu »luksuznega blaga« ipd. Postopoma je postajalo jasno, da je generator gospodarske krize sam jugoslovanski sistem in da krize ne bo mogoče reševati brez korenitih ekonomskih sprememb v smeri tržnega gospodarstva. Vendar o tem ni bilo govora do sredine 80. Leta 1985 je hrvaški ekonomist Branko Horvat v svoji knjigi *Jugoslavensko društvo u krizi* zapisal, da je »glavna ovira gospodarskega in družbenega razvoja postal politični sistem.«³

1 Repe, Božo, *Slovenci v osemdesetih letih*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 11.

2 Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992 (Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije)*, Koper: Založba Lipa, 1995, str. 359–360.

3 Repe, Božo, *Slovenci v osemdesetih letih*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, prav tam.

Politični sistem je bil – kot v vseh komunističnih državah – v Jugoslaviji zastavljen tako, da je komunistični partiji omogočal nadzor ali vsaj zadnjo besedo, kjer jo je hotela. Svojo družbeno vlogo so komunisti jemali veliko širše, kot smo vajeni pri strankah v demokratičnih družbah. Partija je samo sebe razumela kot »vodilno silo delavskega razreda in delovnih ljudi Jugoslavije«, torej kot avantgardni del zgodovinskega družbenega procesa, v katerem naj bi bila »zgodovinska naloga in končni cilj« ustvaritev brezrazredne družbe po načelih znanstvenega socializma, osnovanega na teoretičnih mislih Marxa, Engelsa in Lenina ter na spoznanjih »mislecev jugoslovanskega revolucionarnega delavskega gibanja, posebej Tita in Kardelja.«⁴ Samoumevno je torej, da je komunistična partija svojo vseprisotnost v družbi imela za nujen pogoj v procesu preobrazbe celotne družbe, pri čemer je očitna nasprotja z demokratičnimi načeli, ki so izhajala že iz evropskega razsvetljenstva, niso motila. Kot takšna ob sebi seveda ni mogla trpeti institucij, ki bi delovale zunaj njenih okvirov. Njen nadzor nad družbo je moral biti popoln.

Čeprav je bilo delovanje Zveze komunistov na zunaj precej monolitno, so znotraj nje potekale kritične debate, o katerih slikovito pričajo zapisniki sestankov različnih organizacij Zveze komunistov. Statut Zveze komunistov Jugoslavije je v svojem 30. členu članom izrecno dajal pravico in dolžnost do kritike in samokritike, do izražanja kritičnega razmisleka o vseh »političnih vprašanjih in problemih, o obnašanju drugih članov Zveze komunistov, o stališčih in delu vsakega organa Zveze komunistov in njegovega člana ...« V istem členu pa je člane opozarjal tudi, da je njihova posebna dolžnost, da se dosledno in energično borijo proti pojavom »oportunizma, subjektivizma, birokratskega dogmatizma, malomeščanskega liberalizma, kritizerstva in karierizma.«⁵ Takšna opredelitev pravice do kritike in pojavov, proti katerim naj bi se bilo treba boriti, ni bila v interesu razvoja demokratičnih odnosov znotraj stranke in še manj v jugoslovanski družbi. Člane je pogosto silila v pretirano politično korektnost, s čimer je ost upravičene notranje kritike postala topa, če ne celo sploh izgubljena. Po drugi strani pa so na sejah različnih organov ZK kot kritizerske in oportunistične označevali demokratične pobude, ki so v 80. letih prihajale iz civilne družbe, ta pa se je vse bolj izvijala nadzoru režima.

Svoje zadnje »zvezdne trenutke« je jugoslovanska partija doživela ob Titovi smrti, ki so jo ljudje kljub pričakovanosti večinoma dojemali kot katastrofo. Na neki način je tudi bila; z njegovo smrtjo maja 1980 je Jugoslavija izgubila pomemben simbol bratstva in enotnosti. Ljudje so ob smrti ostarelega voditelja pokazali iskreno prizadetost in zavzetost za ohranitev tistega, kar so imeli za njegovo dediščino. Tako je v času neposredno po Titovi smrti Zveza komunistov Jugoslavije okrepila svoje vrste in na ravni celotne države dosegla več kot dva milijona članov, kar je bilo največ v zgodovini, v Sloveniji pa je bilo članstvo najštevilnejše leta 1982, ko je imela 126.432 članov.⁶

Po smrti maršala Tita so vse bolj prihajali do izraza nerazrešeni zgodovinski odnosi med jugoslovanskimi narodi, ki jih je posebej bremenilo polpreteklo obdobje, predvsem krvavi čas II. svetovne vojne, pa tudi epizode iz časa Kraljevine Jugoslavije. Povojna Jugoslavija se s temi vprašanji ni resno soočala, ampak jih je reševala s pisanjem nove zgodovine, ki je poudarjala skupni jugoslovanski duh in predvsem načelo »bratstva in enotnosti« med jugoslovanskimi narodi, ki je temeljilo na skupni izkušnji boja proti okupatorju in pridobitvah komunistične revolucije. Etnično obarvani nemiri so marca 1981 najprej izbruhnili na Kosovu, kjer se ne Srbi ne Albanci niso počutili varne in enakopravne. Prvi so se počutili ogrožene, saj je delež slovanskega prebivalstva v pokrajini hitro padal – med leti 1971 in

4 Trinaesti kongres SKJ – Referat, rezolucije, Statut SKJ, završna riječ, sastav organa SKJ, NIŠRO »Oslobođenje«, OOUR Izdavačka dijelatnost, Sarajevo, 1986, 250 (Statut ZKJ, čl. 1 in 5).

5 Trinaesti kongres SKJ, 263 (30. člen Statuta ZKJ).

6 Repe, Božo, *Slovinci v osemdesetih letih*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 5.

1981 z 21 % na 14,9 %, drugi pa so pogrešali svoje narodne pravice, predvsem pa se niso čutili enakovredne srbski manjšini.⁷

Medtem ko je v Jugoslaviji najbolj odmevalo kosovsko vprašanje, je med Slovenci nelagodje vzbujalo naraščanje števila priseljencev iz južnih republik, ki so v Slovenijo posebej v sedemdesetih dalje prihajali v vse večjem številu in v republici v osemdesetih predstavljali več kot 10 % vsega prebivalstva, pri čemer se je zlasti spreminjala etnična struktura v industrijskih središčih. Slovenski intelektualci so v zvezi s tem stopili v bran slovenskemu jeziku, kar je drugod po Jugoslaviji vzbujalo posmeh in očitke nacionalizma. S tem časom sovpada tudi implementacija reforme srednjega šolstva, za katero so se odločili na X. kongresu ZKJ leta 1974, ki naj bi med drugim ukinila gimnazije in dijake z »usmerjenim izobraževanjem« kar najhitreje pripravila za vstop na trg dela. Reforma je predvidevala tudi vključitev skupnih »programskih jeder«, ki naj bi poenotila pouk književnosti v jugoslovanskih šolah, pri čemer bi imela srbsko-hrvaška književnost privilegiran položaj v primerjavi s književnostjo drugih narodov. Slovenski intelektualci so v njej videli predvsem poskus »jugoslavizacije« narodnostno heterogene države in mu ostro nasprotovali.

Novo dimenzije je narodnostno vprašanje v Jugoslaviji dobilo, ko so 24. in 25. septembra 1986 beograjske Večernje novice objavile del memoranduma, ki je pod vplivom Dobrice Čosića nastal v Srbski akademiji znanosti in umetnosti (SANU) in v katerem je bil položaj srbskega naroda prikazan kot katastrofalen, položaj Srbije v federaciji pa kot izrazito nepravilčen. Odziv jugoslovanskega vrha in vodstev republik je bil do trditev memoranduma izredno kritičen. Od memoranduma v obliki, kot je bil objavljen, se je distanciral celo sam SANU, ki je po seji predsedstva akademije 21. oktobra istega leta javnosti pojasnil, da ne gre za kakor koli sprejet ali potrjen dokument, ampak zgolj za osnutek, ki je na »neprimeren in nelegalen način prispel v javnost in v tisku dobil neželjeno pozornost«, pri čemer akademija zagotavlja, da je »ustanova naše samoupravne družbe in da deli njegovo usodo, vendar se bo vedno borila za znanstveno resnico ...«⁸ A duh nacionalizma je s tem dokončno ušel iz steklenice »bratstva in enotnosti«. Objavljeni osnutek memoranduma je bil za številne Srbe znak, da govorjenje o prikrajšanosti Srbov ni le populistično besedičenje, ampak dejstvo, ki ga resno jemljejo tudi ustanove, zavezane »znanstveni resnici«. Misel o zgodovinski prikrajšanosti Srbov se je znašla na ulici in se v populističnih krogih pomešala s starodavnimi miti. Kosovski Srbi so prvič začeli odkrito govoriti o genocidu nad njimi in s tem začeli histerijo, ki je svoj končni epilog doživela v jugoslovanskih vojnah 1991–1995.

V jugoslovanski politiki so neurejena razmerja med narodi do sredine osemdesetih pripeljala do oblikovanja dveh blokov: centralističnega in avtonomističnega. Centralisti, ki so imeli podporo predvsem v Srbiji, so se zavzemali za močne zvezne institucije, za demokracijo po načelu »en človek, en glas« in spremembo ustave iz leta 1974, ki je republikam dajala precejšnjo samostojnost v okviru federacije. Avtonomistični blok sta sestavljali predvsem Slovenija in Hrvaška, ki sta v zahtevah centralistov videli nevarnost za lastno kulturno ter politično in ekonomsko preživetje. Nasprotovanje slovenskih komunistov centralističnim težnjam in zavzemanje za ohranitev ustavnega reda sta pri Slovencih vzbujala zaupanje in simpatije do republiškega vodstva, še posebej do komunistov mlajše generacije z Milanom Kučanom na čelu, ki so v tem času postopoma prevzemali vodenje slovenske partije.

⁷ Pirjevec, Jože: *Jugoslavija 1918–1992 (Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije)*, Koper: Založba Lipa, 1995, str. 361.

⁸ *Zaključci predsedništva SANU*, NIN, 26. 10. 1986, str. 14–15.

Dimenzije nadzora družbe

Podpora, ki jo je sredi in še bolj v drugi polovici osemdesetih na področju odnosa do jugoslovanske politike imelo slovensko partijsko vodstvo, ni bila le plod njegovega dela in dejanskih stališč, ampak tudi skoraj popolnega nadzora nad domačimi elektronskimi in tiskanimi mediji, še posebej v zvezi s poročanjem o aktualnih političnih dogodkih. Nadzor nad mediji je ZKS izvajal s Socialistično zvezo delovnega ljudstva (SZDL), ki je združevala praktično vse družbenopolitične organizacije in nad katero je imela partija popoln nadzor. SZDL je s svojimi številnimi komisijami, konferencami in sveti spremljala ter usmerjala razmere na vseh družbenih področjih. Organizirana je bila teritorialno in hierarhično, pri čemer je, enako kot ZKS, organizacijsko na ravni republike segala od nivoja krajevne skupnosti, občinskih in medobčinskih konferenc do republiške konference SZDL, ki je koordinirala delo. Bil je močan generator pri ustvarjanju javnega mnenja. Svoj nadzor nad mediji je izvajala preko ustanoviteljskih pravic, ki jih je imela nad njimi. Prav zato o neodvisnosti medijev in s tem o medijski svobodi v osemdesetih na Slovenskem ni mogoče govoriti. Zahvala za pomembno vlogo, ki so jo imeli mediji v procesu demokratizacije v osemdesetih, pa gre predvsem pogumni uredniški politiki, ki si je kljub konkretnemu vtikanju partijskih oblasti drznila storiti konkretne korake v smeri lastne neodvisnosti in rušenja režimskih tabujev.

Med tiskanimi mediji so se pri objavljanju družbenokritičnih prispevkov, ki so jasno izražali zahtevo po demokratizaciji političnega sistema, pravni državi, ekonomskih reformah in suverenosti Slovenije, posebej izpostavljale nekatere revije, med njimi na primer Teleks, Tribuna, Katedra, Nova revija in seveda Mladina. Posebej velik vpliv na razvoj sta imeli Nova revija in Mladina.

Mladina in Teleks, reviji s širokim krogom bralcev, sta leta 1986 izstopali z odkritim razkrivanjem zločinske preteklosti in še vedno brutalne sedanosti tedanjega režima. Med drugim sta s serijo prispevkov o slovenskih in jugoslovanskih političnih oporečnikih, o sporni kazenski zakonodaji, o nedemokratičnosti političnega odločanja, spornih kandidacijskih postopkih, povojnih množičnih umorih, nedemokratičnih odnosih v armadi in drugih zadevah odkrito postavljali pod vprašaj legitimnost komunističnega režima. Posebej v zvezi z medvojnimi in povojnimi dogodki, o katerih je slovenski tisk začel pisati že leta 1984, sta se prvič začela pojavljati beseda »sprava« in odkrito zavzemanje »za resno in znanstveno analizo polpretekle zgodovine, ki bi pod moralnim shematiziranjem in fundamentalizmom (in seveda v njem) odkrila – zakaj pa ne – zgodovino razrednih bojev v srednji Evropi in na Balkanu. Šele s tem bi bilo mogoče pokazati vlogo in pomen NOB v jugoslovanski zgodovini in NOB iztrgati propagandni mašineriji vladajoče birokratske ideologije, ki jo spreminja v ideološki monstrum, ki enostavno ne deluje več, zato pa je seveda toliko bolj nevaren.«⁹ Zdelo se je, da so iz režimskih omar dobesedno začeli padati okostnjaki.

Ena od pomembnih medijskih tem sredine osemdesetih je bilo tudi vprašanje političnih zapornikov. Tema je pod vprašaj postavljala kazensko zakonodajo, še posebej zloglasni 133. člen Kazenskega zakona SFRJ (KZ SFRJ), ki je opredeljeval tako imenovani »mišljenjski« oziroma »verbalni delikt« – torej predvsem širjenje režimu nasprotnih idej, njihova pomanjkljiva opredeljenost pa je omogočala široko polje zlorab. Obsojenci, obsojeni po 133. členu KZ SFRJ, so tvorili velikansko večino obsojenih – kar 89 %.¹⁰ V zvezi s tem so sredi osemdesetih organizirali več strokovnih srečanj, na katerih so obravnavali vprašanje političnih zapornikov. Jeseni leta 1986 je drugič zapored enega takšnih z naslovom Socializem in represija organizirala Zveza socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Na njem je bil posebej izpostavljen popolnoma nečloveški položaj političnih obsojencev; njihovo število se je v Jugo-

⁹ Kovač, Miha: *Polja smrti (Killing Fields)*, Mladina, št. 19, 1986, str. 22.

¹⁰ Čontala, Borut: *Izjeme odpirajo možnosti izjemnih zlorab*, Teleks, 13. 11. 1986, str. 16.

slaviji v prvi polovici 80. (do leta 1986) gibalo med 335 in 511 letno.¹¹ Osebe, osumljene političnih deliktov, so bile deležne posebej ostre obravnave, pri čemer naj bi šlo predvsem za »bivanje v mračnih in vlažnih celicah, za pretepanje s pestmi, nogami in pendreki, za mučenje z elektrošoki ali večdnevno privezovanje na vroče radiatorje, za to, da so jih vodili na inscenirane nočne ustrelitve in jim dajali psihofarmaceutvska sredstva.«¹² Inkvizicijska domišljija se tu seveda ni ustavila, saj so politične zapornike po obsodbi običajno zapirali skupaj z navadnimi kriminalci in jim na ta način oteževali zaporniško življenje. Na omenjenem srečanju so udeleženci sestavili peticijo, ki so jo naslovili na Predsedstvo SFRJ, Predsedstvo zvezne konference SZDL, Zvezno javno tožilstvo in Zvezni sekretariat za pravosodje. V njej so »ogorčeni nad nezakonito in brutalno represijo nad političnimi zaporniki, ki se javnosti vse bolj razkriva v poročanjih bivših zapornikov«. V štirih točkah so zahtevali takojšnjo pomilostitev vseh mišljenjskih in drugih političnih zapornikov, uvedbo preiskave v zvezi z ravnanjem s političnimi zaporniki, predložitev ukrepov za preprečitev tovrstnih zlorab in odpravo mišljenjskega delikta po 133. členu KZ SFRJ.¹³

Svoj prostor v nekaterih prodemokratskih slovenskih medijih je dobila tudi Jugoslovanska ljudska armada (JLA). To je bil čas odkritega zavzemanja za možnost civilnega služenja vojaškega roka in s tem v zvezi tudi za predstavljanje usode tistih, ki so služenje v vojski zavrnil. Leta 1986 je tako Mladina objavila članek, v katerem je predstavila usodo Ivana Čečka, ki je bil zaradi zavračanja nošenja orožja oktobra 1986 obsojen na pet let zavora, in to potem, ko je zaradi istega kaznivega dejanja pred sodiščem stal že tretjič in v zaporu sedel od svojega 23. do 30. leta.¹⁴ Omenjeno vprašanje je v resnici predstavljalo velik problem za nabornike, ki so imeli filozofske, humanitarne in še posebej verske zadržke, kot na primer Jehovove priče. Omenjenih oporečnikov sicer ni bilo zelo veliko: aprila 1987 je Center za informiranje, propagando in dokumentacijo pri Centralnem komiteju ZKS Republiški konferenci SZDL na primer podal informacijo, da je trenutno zaradi kaznivih dejanj po 202. in 214. členu KZ SFRJ zaprtih 9 pripadnikov Jehovovih prič (vključno z omenjenim I. Čečkom), ki so prestajali zaporne kazni v odprtih oddelkih zaporov v Ljubljani in Mariboru, dolžine njihovih kazni pa so bile med enim in petimi leti, pri čemer so bili nekateri navedeni kot »specialni povratniki«.¹⁵

Armada je na takšne in podobne debate v medijih gledala z nejevoljo, jih redno spremljala, analizirala in o njih obveščala državno partijsko vodstvo. Marca leta 1988 je tako na primer beograjska Organizacija Zveze komunistov v JLA poslala Predsedstvu CK ZKJ informacijo o družbeno nesprejemljivi obravnavi armade v slovenskih revijah Mladina, Katedra, Tribuna in Nova revija, v katerih so analizirali poročanje o armadi in organiziranosti Splošnega ljudskega odpora (SLO). Za leto 1987 so tako analizirali 188 besedil, objavljenih v naštetih revijah, od tega iz Mladine 147, Tribune 22, Katedre 17 in Teleksa 2, za katera so ugotovili, da »so v vsebino večine vgrajena negativna stališča o konceptiji SLO in še posebej o JLA ter njenem vodstvenem kadru. V 99 od 188 analiziranih zapisov so vgrajene vsebine o civilnem služenju vojaškega roka, ugovoru vesti in ukinjanju ponavljajočih se kazni«. V opombi so v istem dokumentu zapisali tudi, da je bilo »samo od 11. 9. do 30. 10. 1987 v osmih številkah Mladine objavljenih 37 besedil o konceptiji SLO, JLA in njenem vodstvenem kadru«, od tega največ v 36. številki (7) in najmanj v 30. številki (2).¹⁶

11 Prav tam. Članek navaja takšno dinamiko: leta 1980 je bilo zaradi »političnega kriminala« obsojenih 435 oseb, leta 1981: 511, 1982: 422, 1983. leta: 491, 1984: 416 in leta 1985 355 oseb.

12 Čontala, Borut: *Sovražniki države št. 1*, Teleks, 6. 11. 1986, str. 6. Po navedbi avtorja naj bi tovrstne metode agenti zagrebške politične policije v 80. uporabili vsaj proti šestim poimensko naštetim političnim osumlencem.

13 Politična država – tožnik in sodnik v lastni zadevi, Mladina, 1986, št. 36, str. 16–18.

14 Klarič, Branko: *V imenu ljudstva*, Mladina, 1986, št. 32, str. 6.

15 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 537, Republiška konferenca SZDL, šk. 963 (432), a. e. 824 – Korespondenca Sveta za SLO in LO.

16 ARS, AS 537, šk. 963 (432), a. e. 824.

Medijska svoboda ni bila posebej blizu niti slovenskemu partijskemu vrhu, ki je svoj vpliv na medije izvajal, kot rečeno, predvsem preko SZDL. Nadzor nad informiranjem in oblikovanjem javnega mnenja je bil za režim bistvenega pomena, zato je bilo poskrbljeno, da je bila oblastna garnitura o dogajanju informirana ažurno in iz vseh mogočih organov – po uradni in tudi po neuradni poti.

Leta 1986 so pri Novi reviji razmišljali o objavi prispevka, ki bi ga pripravil dr. Ljubo Sirc, profesor na glasgowski univerzi in strokovnjak za ekonomska vprašanja Vzhodne Evrope, ki je bil leta 1947 na Nagodetovem procesu obsojen na smrt, kasneje pa so mu kazen spremenili v 20-letno zaporno kazen s prisilnim delom, od katerih je v samici odslužil 7 let in po izpustitvi ilegalno zapustil Jugoslavijo. V zvezi z objavo prispevka dr. Sirca je 21. januarja 1987 na razgovor k Jožetu Smoletu, predsedniku Republiške konference SZDL, prišel odgovorni urednik dr. Dimitrij Rupel, ki se je sicer že 7. oktobra 1986 pri predsedniku udeležil razgovora na isto temo skupaj s tedanjim glavnim urednikom Nove revije Bogom Grafenauerjem. Tedaj je Jože Smole objavi nasprotoval, predvsem zato, ker naj bi bil dr. Sirc pripadnik tako imenovane sovražne emigracije, s katero naj sodelovanje ne bi bilo mogoče. V času do drugega razgovora pri Jožetu Smoletu, torej do 21. januarja 1987, je Dimitrij Rupel na Javno tožilstvo SRS naslovil dve zahtevi za pojasnilo pravnega statusa dr. Sirca in če njegov pravni status implicira prepoved objavljanja v jugoslovanskih glasilih.¹⁷ Vsebino obeh Ruplovih zahtev in odgovorov nanju je takratni javni tožilec Pavle Car v dveh ločenih informacijah (informacija o prvi Ruplovi zahtevi nosi datum 12. 1. 1987, informacija o drugi pa 19. 1. 1987) posredoval Jožetu Smoletu. Ob posredovanju prve je tožilec predsedniku SZDL pojasnil, da »po preučitvi vseh veljavnih predpisov s področja tiska in drugih oblik javnega obveščanja ugotavljamo, da status avtorja ne predstavlja ovire za objavo sestavka ...« Javni tožilec nadalje v dopisu predsedniku navaja tudi odgovor na prvo zahtevo, ki ga je tožilstvo poslalo uredniku in v katerem pojasnjuje, da tožilstvo ni pristojno za dajanje odgovora na tovrstna vprašanja, »ki bi posredno lahko pomenil neke vrste cenzurno delo, kar je po ustavnih določbah in pozitivnih predpisih celo prepovedano.« Kljub »takšnim načelnim oviram« pa je tožilec uredniku v nadaljevanju podal pojasnilo, v katerem je zapisal, da obstajajo zakonske prepovedi le pri objavi besedil, ki bi pomenila zlorabo svobode obveščanja »in torej le v tem pogledu lahko pride v poštev preprečitev razširjanja tiskane stvari, vendar šele po njenem natisku oziroma razmnožitvi. Stvar programske zasnove in uredniške politike je torej objavljanje prispevkov glede na vsebino in avtorje, glavni in odgovorni urednik pa sta glede na določila zakona o javnem obveščanju odgovorna ustanovitelju za uresničevanje takšne zasnove.«¹⁸ Jožetu Smoletu, ki je poznal vsebino Ruplovih zahtev, naslovljenih na tožilstvo, in odgovorov nanje, torej ni preostalo drugega, kot da je na januarskem razgovoru objavo skušal preprečiti s pritiski, kar je storil tako, da je morebitno objavo Sirčevega prispevka »označil kot nepotrebno klicanje represije, v nadaljevanju pa opozoril na nov moment, ki govori v prid zahtevi, da se Sirčev prispevek ne objavi, saj je bil dr. Ljubo Sirc med podpisniki Resolucije demokratskega srečanja 1982 (na drugem srečanju demokratskih javnih delavcev iz Jugoslavije v Londonu (30.–31. januar 1982)), ki se kaže kot skupna platforma, ki nasprotuje našemu političnemu sistemu ...«¹⁹ Pri tej zgodbi, ki nazorno kaže pogoje, v katerih so delali mediji sredi 80., pa je zanimivo tudi to, komu je javno tožilstvo poleg predsednika Republiške konference SZDL Smoleta še posredovalo omenjene dokumente. Seznam soprejemnikov obsega 14 imen, med njimi Franceta Popita (predsednik Predsedstva SRS), Milana Kučana (predsednik CK ZKS), Mirana Potrča (predsednik skupščine SRS), Andreja Marinca (predsednik Sveta za varstvo ustavne ureditve) pa tudi zveznega javnega tožilca v Beogradu, predsednico Vrhovnega

¹⁷ Prva zahteva je bila poslana 6. 1. 1987, druga pa 14. 1. 1987.

¹⁸ ARS, AS 537, šk. 1243 (712), a. e. 1559 – Razgovori predsednika Jožeta Smoleta (januar 1987).

¹⁹ ARS, AS 537, šk. 1243 (712), a. e. 1559 – Zabeležka razgovora (21. 1. 1987).

sodišča SRS, republiškega sekretarja za notranje zadeve, predsednika Zveze združenj borcev, predstavnika Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije in druge. Zanimivo je tudi, da obe informaciji tožilstva o Ruplovih zahtevah nosita oznako »Samo za osebno obveščnost!«, kar napeljuje na misel, da ni šlo za obveščanje po uradni dolžnosti.

Podoben odnos do ideološko oporečnih posameznikov, celo tistih, ki so bili povsem nepolitični in povrhu vsega še mrtvi, so imele partijske oblasti tudi na področju kulture. V juniju leta 1986 so kamniški kulturniki želeli na Malem gradu pripraviti recital poezije Franceta Balantiča, ki pa je bil nato predstavljen. OK ZKS Kamnik je bil v zvezi s tem informiran, da je bila predstavitev »uradno opravljena zaradi postopka pri prijavi te prireditve.« Moteči naj bi bili, poleg kraja in časa načrtovane prireditve, tudi črno-beli plakati z Balantičevo podobo in s podpisom, »kar je bilo vsekakor oblikovano s premalo taktnosti«. Pri tem je v informaciji dodano tudi pojasnilo, da France Balantič »kot pesnik ni sporen, sporen pa je kot človek in predvsem zaradi svoje sovražne naravnosti v času NOB. Zato se recital Balantičeve poezije ne more prepovedati, vendar je nujno potrebno najti primeren čas in ustrežnejši prostor.«²⁰

Vloga represivnega aparata

Čeprav velja splošno prepričanje, da je bil komunistični režim v Jugoslaviji in še posebej v Sloveniji bolj sproščen kot drugod, je treba jasno povedati, da se režim uporabi represivnih ukrepov nikoli ni odpovedal in je imel vedno možnost poseči po njih, če je le začutil potrebo. V štirih desetletjih povojne vladavine je vladajočim uspelo državni aparat spremeniti v orodje svoje ideologije, še posebej je to veljalo za represivne organe, kot sta vojska in policija. V teh strukturah je oblast poskrbela, da so večino tvorili komunisti. Več kot 90 % oficirskega kadra JLA je bilo članov ZKJ.²¹ Komunistična partija, ki je na JLA gledala kot na »skupne oborožene sile delavskega razreda«, je v komunistih v armadi videla izvrševalce politike Zveze komunistov kot »avantgarde delavskega razreda«, kar je armadi dajalo zelo političen značaj in ji omogočalo velik vpliv na tekočo politiko.²²

Podoben je bil tudi značaj policije oziroma milice. Ljudska milica je imela poleg običajnih nalog policije tudi dolžnost varovati z ustavo določen socialistični sistem, kar je v praksi pomenilo skrbno bdenje nad pojavi, ki bi režimu kakor koli nasprotovali, mu jemali ugled in podobno. Tako se letna poročila postaj milice običajno začno s poglavjem Varovanje z ustavo določene ureditve SFRJ, ki se nato deli na podpoglavja z naslovi, kot so na primer Kazniva dejanja s političnim obeležjem, Prekrški zoper javni red in mir s političnim obeležjem, Drugi javni sovražni pojavi, Kršitve zakona o delovanju verskih skupnosti in delovanje klera, Tujci, Delavci na začasnem delu v tujini itd.²³

Poročila postaj milice nam kljub zelo pomanjkljivi ohranjenosti (ali dosegljivosti?) do neke mere odpirajo vrata v skriti svet nadzora, ki ga je imela partijska oblast nad ljudmi. Tako na primer v letnem poročilu kamniške postaje milice za leto 1982 beremo, da so v tem letu obravnavali dva prekrška s političnim obeležjem, kar je bilo enako število kot leta 1980 in leta 1981. »V prvem primeru prekrška je kršitelj Š. M. v gostinskem lokalu vinjen žalil našo samoupravno družbenopolitično ureditev s tem, da je govoril 'kurc pa tak sistem, zaradi njega sem sedel štiri leta. Tudi stari ga je sral. Ne maram ne ruskega ne našega sistema.' Kršitelj je občan Kamnika in se vodi že pred kršitvijo na PM Kamnik pod nadzorom DV.«²⁴

20 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), KAM 127 – Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Kamnik, šk. 35, a. e. 206.

21 Repe, Božo, *Slovenci v osemdesetih letih*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, str. 5.

22 Trinaesti kongres SKJ, 286 (102. člen Statuta ZKJ).

23 Letna poročila postaj milice in uprav za notranje zadeve do leta 1991 hrani Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS.

24 ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Letna poročila UNZ Ljubljana – okolica 1982, Poročilo o delu Postaje milice Kamnik za leto 1982, B/1, mikrofilm.

V istem letu je kamniška postaja milice obravnavala tri primere kaznivih dejanj s političnim obeležjem, od katerih je enega storila oseba iz sosednje občine, dve pa sezonski delavci s Kosova. Pri enem od njih je »osumljenec B. Z. iz SAP Kosovo na delovnem mestu v delovni organizaciji v navzočnosti več delavcev storil kaznivo dejanje žalitve SFRJ in njihovih predstavnikov s tem, da je govoril, 'da je Tito kmet za Enverja Hodžo', žalil pokojnega predsednika Sovjetske zveze Brežnjeva z besedami: 'crknila je največja svinja na svetu', citiral pesmi, ki so jih peli demonstranti na Kosovu: 'druže Tito mi ti se kune-mo, daj nam pare, da se okrenemo. Druže Tito, mi ti se kunemo, mi čemo, da sa tvoga puta pobegnemo'.«²⁵ Med storilci tovrstnih kaznivih dejanj in prekrškov s političnim ozadjem so bili pogosto pripadniki drugih jugoslovanskih narodov na delu v Sloveniji. V drugi polovici 80. je večino prestopkov s političnim ozadjem predstavljalo predvsem pisanje napisov po zidovih hiš, nošenje priponek s politično vsebino in razširjanje letakov. Letno poročilo Uprave za notranje zadeve (UNZ) Ljubljana – okolica²⁶ za leto 1988 pa omenja tudi trosilno akcijo »Bistriških gamsov«, ki so po centru Kamnika trosili letake, katerih vsebina se je zavzemala za »svobodo govora, pluralizem idej in uveljavljanje teh procesov v šolah.«²⁷ Število kaznivih dejanj in prekrškov s političnim obeležjem je po letu 1985 upadalo.

Posebne nadzora milice so bile deležne tudi verske skupnosti, v Sloveniji še posebej katoliška Cerkev kot največja in zaradi svoje nadnacionalne narave vselej sumljiva in po mnenju režima nevarna verska skupnost. Sicer je druga polovica osemdesetih v odnosih med režimom in Cerkvijo vendarle minevala v znamenju določenega tajanja ledu, ki ga morda še najbolj anekdotično označujeta voščilo Jožeta Smoleta vernikom za božič leta 1986, ki je predsedniku Republiške konference SZDL prilepil vzdevek »Božiček«, in prvo božično voščilo ljubljanskega nadškofa dr. Alojzija Šuštarja vernikom po ljubljanskem radiu istega leta. Nadškofovo voščilo je bilo dogovorjeno v osebem razgovoru med nadškofom in Jožetom Smoletom decembra 1986. Voščilu oblasti niso želele dati posebne teže, saj je nadškof lahko voščil po radiu, vest o tem pa so objavili na dan voščila, vendar samo pri drugem TV-dnevniku ljubljanske televizije.²⁸

Kljub opazni otoplitvi odnosov pa so postaje milice vse do konca 80. spremljale dejavnost Cerkve in o njej poročale. Na kamniškem koncu se v prvi polovici 80. let v dostopnih letnih poročilih PM Kamnik najpogosteje omenja Franc Gačnik, župnijski upravitelj v Stranjah; njegova moteča dejavnost se je (po poročilu PM Kamnik za leto 1983) kazala predvsem v tem, da »pridobiva mladino z organiziranjem raznih izletov. Ta aktivnost se izraža tudi pri cerkvenih obredih za večje praznike, ko nastopajo razni ansambli in ritmične skupine. Njegovo aktivnost obsojajo nekateri občani, predvsem zaradi organiziranja verouka, ki moti redni šolski pouk v osnovni šoli.«²⁹ Isto poročilo tudi poroča, da ima Cerkev precejšen vpliv na občane v krajevnih skupnostih Kamniška Bistrica, Šmarca in Komenda. Podobna opažanja najdemo tudi v letnih poročilih tedanjega UNZ Ljubljana – okolica, ki med drugim omenjajo predvsem aktivnosti duhovščine na področju pridobivanja mladine, organiziranja duhovnih vaj, krožkov, kulturnih prireditev, nastopov ansamblov, poučevanja glasbenih instrumentov, pevskih vaj in nastopov, recitalov z versko vsebino, še posebej ob verskih praznikih. Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za leto 1986 omenja celo obdarovanje otrok in starejših občanov, projekcije filmov, prostovoljno delo pri cerkvenih

25 ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Letna poročila UNZ Ljubljana – okolica 1982, Poročilo o delu Postaje milice Kamnik za leto 1982, B/1, mikrofilm.

26 UNZ Ljubljana – okolica je v 80. letih pokrivala področje tedanjih občin Domžale, Grosuplje, Kamnik, Kočevje, Litija, Logatec, Ribnica in Vrhnika. Tedanje občine, ki danes tvorijo Mestno občino Ljubljana, so spadale pod UNZ Ljubljana – mesto.

27 ARS, AS 1931, šk. 2080, Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za 1988.

28 ARS, AS 537, šk. 1243 (712), a. e. 1558.

29 ARS, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, Letna poročila UNZ Ljubljana – okolica 1983, Poročilo o delu Postaje milice Kamnik za leto 1983, B/2, mikrofilm.

gradnjah itd.³⁰ V letnih poročilih UNZ Ljubljana – okolica se v tem obdobju na primer pogosto pojavlja tudi cistercijanska opatija v Stični in njena dejavnost v zvezi s srečanji mladine, duhovnimi vajami ipd. Poseben nadzor milice nad delovanjem verskih skupnosti je trajal vse do konca osemdesetih. Še v programu dela za leto 1989 UNZ Ljubljana – okolica med drugim najdemo tudi »spremljati delo RKC, župnijskih svetov, veroučnih skupin in drugih oblik delovanja RKC.«³¹

Posebna pozornost je bila namenjena tudi tujcem in slovenskim delavcem na začasnem delu v tujini, ki so se vračali domov, še posebej tistih, pri katerih so oblasti sumile, da bi lahko kakor koli sodelovali s »sovražno emigracijo«. Tako med drugim v poročilu kamniške Postaje milice za leto 1983 beremo, da je bilo v tekočem letu »opravljenih 15 razgovorov (lani 26)«, vendar na PM ugotavljajo, da z »opravljenimi razgovori z zdomci nismo bili zadovoljni, saj nam zdomci pri razgovorih (kljub pripravi na razgovore) niso dajali zadovoljivih operativnih podatkov, razen posameznikov. Pri večini razgovorov je bilo opaziti nezainteresiranost, bojazen pred posledicami, nekateri pa na vprašanja niso vedeli povedati nič konkretnega. Posamezni zdomci so izrazili željo po nadaljnjem sodelovanju z delavci milice.«³² Tovrstni razgovori z zdomci so bili nekaj običajnega. V letnih poročilih UNZ Ljubljana – okolica tako beremo, da so na primer leta 1985 na celotnem območju uprave z delavci na začasnem delu v tujini opravili »126 preventivnih razgovorov z vidika kontraobveščevalne dejavnosti. Poročila o teh razgovorih smo tekoče posredovali SDV, vendar pa ugotavljamo, da so vsebovala malo operativnih podatkov.«³³ Kljub temu v poročilu UNZ za leto 1986 beremo, da so opravili 151 »preventivnih razgovorov«, pri katerih so se zdomci izgovarjali, da ničesar ne vedo, vendar UNZ meni, da »glede na okolje, v katerem živijo in delajo, poznajo operativno zanimive podatke.«³⁴ Leta 1987 je bilo na področju omenjenega UNZ 117 tovrstnih razgovorov,³⁵ leta 1988 pa samo še 88, od katerih pa so SDV posredovali kar 55 poročil, »ki so vsebovala določene operativno zanimive podatke.«³⁶ Ob tem je treba povedati, da je bil trend števila delavcev na začasnem delu v tujini na območju omenjenega UNZ sredi 80. let v rahlem upadanju – leta 1984 jih je bilo 3151, leta 1988 pa 3082, pri čemer je število v letih 1986 in 1987 celo naraslo z 2758 na 3052, k čemur so nedvomno pripomogle krizne razmere v gospodarstvu. S področja kamniške občine je bilo leta 1984 na delu v tujini 633 občanov, do leta 1988 pa se je število zmanjšalo za dobrih 40 % na 376.³⁷

Postaje milice so se ukvarjale tudi z odkrivanjem »sovražnega delovanja politične emigracije« in nadzorom domačih sumljivih oseb. V poročilu kamniške PM za leto 1982 tako beremo, da je nadzorovala 6 oseb in spremljala njihovo gibanje; poleg tega je v delu poročila v zvezi s tem zapisano, da na »območju SO Kamnik živi več informbirojevcev in sodelavcev okupatorja, katerih aktivnosti ne beležimo.«³⁸ Sicer pa se je večina t. i. dejavnosti nadzora delovanja sovražne emigracije nanašala na pisemske in paketne pošiljke s prepovedano, sumljivo ali za režim žaljivo vsebino in tudi na nadzor gibanja in druženja tujih državljanov ipd.

Milica je prav tako spremljala dogajanje v podjetjih in poročala o prekinitvah dela ter s tem povezano izgubo delovnih ur, sestankih, »izsiljenih« s strani delavcev, in vzrokih za nezadovoljstvo delavcev. Budno se je spremljalo tudi dogajanje v srednjih šolah, še posebej kadar so bili v prekrških s političnim ozadjem udeleženi dijaki.

30 ARS, AS 1931, šk. 1543, Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za 1986.

31 ARS, AS 1931, šk. 2080, Delovna usmeritev in program dela UNZ Ljubljana okolica za 1989.

32 Op. 29.

33 ARS, AS 1931, šk. 1541, Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za 1985.

34 Op. 29.

35 ARS, AS 1931, šk. 1545, Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za 1987.

36 ARS, AS 1931, šk. 1547, Poročilo UNZ Ljubljana – okolica za 1988.

37 Podatki iz letnih poročil UNZ Ljubljana – okolica za leta 1985–1988.

38 Op. 24.

Iz navedenega je razvidno, da je bil za jugoslovansko družbo v osemdesetih značilen nadzor vseh področij javnega in velikega dela zasebnega življenja. Komunistični režim se temu nikoli ni odrekel, saj je bil od njega do določene mere odvisen njegov obstoj. Navedeno se do določene mere razlikuje od danes prevladujočega mnenja, da je bil jugoslovanski režim »komunizem s človeškim obrazom«, v katerem nikomur ni bilo kaj posebej hudega, če le ni »povzročal problemov«. Ob preučevanju arhivskega gradiva in prebiranju tedanjega časopisja pa z lahkoto spoznamo, kako malo je bilo včasih potrebno, da je režim neko dejanje zaznal kot problem in ga sankcioniral. V zvezi s tem bodo gotovo zanimiva tudi gradiva, ki jih ob pripravi tega prispevka iz različnih razlogov (še) ni bilo mogoče pregledati, še posebej gradiva Službe državne varnosti. To je vsekakor potrebno, če hočemo pravilno vrednotiti osebno tveganje ljudi, ki so ob porajanju demokratičnih procesov sredi 80. let izpostavili ne le svoje ime, temveč tudi službo in celo osebno svobodo.

Zveza komunistov na Kamniškem sredi osemdesetih

Zveza komunistov na Kamniškem je v leto 1986 vstopila s 1008 člani, ki so bili včlanjeni v eno od 54 osnovnih organizacij Zveze komunistov (OO ZK), ki so delovale na področju tedanje občine Kamnik; tedaj je obsegala tudi sedanjo občino Komenda. Od tega je bilo 36 OO ZK ustanovljenih v družbenih podjetjih, državni upravi in šolstvu, preostalih 18 osnovnih organizacij pa je bilo teren-skih.³⁹ Med članstvom je bilo približno 30 % žensk in enak odstotek delavcev, povprečna starost članov na Kamniškem pa je bila enaka kot na ravni republike, to je 41 let.⁴⁰ Leto 1986 je bilo zadnje, ko se je število članov še povečevalo, in to kljub temu da v kar 44 OO ZKS na Kamniškem v letih 1982–1986 niso sprejeli nobenega novega člana.⁴¹ Kljub ugodnemu trendu je Komisija za organiziranost in razvoj pri Občinskem komiteju ZK na svoji seji 9. 6. 1986 že ugotavljala težave, ki so vplivale na vse bolj očitno stagnacijo članstva, za katero je bilo realno pričakovati, da se bo kmalu spremenila v upadanje. Opozarjala je na vse večjo neudeležbo na sestankih in zahtevala, da se pogosto manjkajoči posamezniki obravnavajo posebej. Nezainteresiranost mladih za vstop v ZK je pripisovala vplivu religije in ugotavljala: »Duhovniki jim omogočajo že razne zabave in podobno, medtem ko jim mi ne nudimo drugega kot delo, zato jih ne moremo pridobiti za sprejem v članstvo ZK.« Novih članov naj bi bilo manj tudi zaradi neprepoznave vloge članov ZK pri odločanju, zaradi načina volitev, slabega ekonomskega položaja in tudi že zaradi težav pri zaposlovanju mladih po končanem študiju.⁴² Podobno je ugotavljala tudi Komisija za delo komunistov med mladino pri OK ZK, ki je vzroke za upadanje zanimanja med mladimi pripisovala družbeni in gospodarski krizi, pomanjkanju ugleda ZK, oportunističnosti, karierizmu in dvoličnosti med članstvom, dvomom v pravilnost usmeritve ter načinom pridobivanja novih članov.⁴³

Ljudje so se za članstvo v ZK odločali iz različnih razlogov. Nekateri iz povsem pragmatičnih, številni pa gotovo tudi zato, ker so verjeli v smiselnost sistema in nanj gledali z določenim idealizmom. Za vodilna mesta v delovnih organizacijah je bilo članstvo skoraj samoumeven pogoj. To je še posebej veljalo za vodstvena mesta na primer v upravi ali v vzgoji in izobraževanju, pri katerih je morala svoje soglasje dati tudi kadrovska komisija pri OK ZK. Po drugi strani je bil tudi šolski sistem na ravni osnovne in srednje šole zastavljen izrazito ideološko, na način, ki naj bi mlademu človeku članstvo v

39 Slednje so bile: Kamnik center, Mekinje, Zaprice I, Zaprice II, Novi trg, Perovo, Moste - Križ, Komenda, Podgorje, Duplica, Šmarca, Volčji Potok, Šmartno, Tuhinj, Motnik, Nevlje, Kamniška Bistrica in Črna.

40 ZAL, KAM 127, Občinski komitej ZKS, šk. 35, a. e. 211, Komisija za organiziranost in razvoj pri OK ZKS, Zapisnik seje 9. 6. 1986.

41 ZAL, KAM 127, šk. 37, a. e. 215, Ocena delovanja Občinske organizacije Zveze komunistov ter uresničevanje operativnega programa dela OK ZK Kamnik (v obdobju februar 1986–februar 1987).

42 ZAL, KAM 127, šk. 35, a. e. 211.

43 ZAL, KAM 127, šk. 35, a. e. 210.

ZK naredil za nekaj samoumevnega in sprejemljivega, sploh potem, ko je bil kot otrok sprejet v pionirsko organizacijo, ob koncu osnovne šole pa še v mladinsko, čemur je pri moških sledilo še služenje vojaščine v JLA. Če mladi kandidati že niso sami izrazili želje po vstopu, so jih osnovne organizacije skušale pridobiti po tem, ko so jih »evidentirale« na sestankih. Primer takšnega načina evidentiranja nam kaže zapisnik sestanka OO ZK na tedanji Srednji ekonomsko naravoslovni šoli Rudolfa Maistra (SENŠRM) iz oktobra leta 1986, v katerem beremo: »Opredelili smo naloge v zvezi z evidentiranjem novih članov. Pri oblikovanju predlogov za sprejem v članstvo ZK nam je pomagal OO ZSMS na šoli. Glede na aktivnost, pripravljenost za delo, kritičnost in človeške kvalitete smo predlagali naslednje učence: [sledí poimenski seznam 13 dijakov iz 2., 3. in 4. letnika]. S predlaganimi učenci se bomo pomenili do naslednjega sestanka (v mesecu novembru) in zanje pripravili tudi razgovor s člani našega OO. Za razgovore z učenci so zadolženi: [sledijo imena štirih uslužbencev šole – članov OO ZK in imena dijakov, s katerimi naj bi se vsak od njih pogovoril].«⁴⁴

Težav pa ni bilo samo s pridobivanjem novih članov, ampak tudi z ohranjanjem števila starih. Izstopov je bilo neprimerno več kot vstopov. Tako v Analizi gibanja in strukture članstva v občinski organizaciji ZK Kamnik (v obdobju 1. 1. 1987–30. 8. 1987) beremo, da je izstopilo 24 članov, 25 se jih je preselilo, 3 so umrli, 21 pa jih je prišlo iz drugih občin in se vključilo v lokalne osnovne organizacije ZK. V tem obdobju so bili na novo sprejeti le trije člani: 1 na SENŠRM in 2 v Utoku.⁴⁵ Med navedenimi razlogi za izstop so bili predvsem previsoka članarina, malodušje in občutek nemoči, da bi lahko kot člani ZK prispevali k izboljšanju razmer v družbi, nekateri so izstopili iz osebnih razlogov, vse več pa je bilo izstopov brez pojasnila z izgovorom, da jim po statutu pojasnila ni potrebno navesti.⁴⁶

3. septembra 1987 je na območju Občine Kamnik prišlo do prvega skupinskega izstopa iz ZK, in sicer v Vzgojno-varstveni organizaciji Anton Medved. Izstopilo je sedem članic, med njimi tudi sekretarka.⁴⁷ 20. 10. 1987 so na OK ZKS Kamnik naslovile utemeljitev svojega izstopa, v kateri so zapisale, da na njihovo odločitev niso vplivali položaj v delovni organizaciji ali kaka tuja ideologija in da je povsem naključno prišlo sočasnega izstopa več članic. Nato pa so v devetih točkah – kot razloge za svoj izstop – navedle »predvsem naslednja dejstva in gibanja v naši družbi:

Menimo, da kot člani OO ZK ne moremo o nobeni stvari odločati samostojno in suvereno. Vse odločitve so nam že vnaprej sugerirane in je zato naše odločanje zgolj formalno.

Ne strinjamo se z vedno večjo militarizacijo naše družbe, ki zahteva tudi vedno večji del narodnega dohodka. Menimo, da bi morali omogočiti civilno služenje vojaškega roka, vendar ZKS do tega predloga še ni zavzel nobenega stališča.

Menimo, da v naši zakonodaji ne bi smelo biti zloglasnega 133. člana, po katerem smo odgovorni za verbalni delikt. Odločno smo proti smrtni kazni, ki tudi ni združljiva z našo demokratično družbo, ki daje na prvo mesto človeka.

Mislimo, da bi morali naši politiki in gospodarstveniki, ki dajejo zeleno luč zgrešenim investicijam, kazensko odgovarjati. Izključitev iz ZKJ je za te neodgovorne ljudi v tem družbenem položaju skoraj smešna kazen.

ZKS se tudi ni opredelil proti uporabi jedrske energije v miroljubne in vojne namene.

ZKS bi se moral zavzemati za večjo svobodo tiska in govora, vendar v nasprotju s tem daje politično podporo zaplembi različnih edicij naših tednikov. Te zaplembe utemeljujejo s tem, da bi sporni članki

44 ZAL, KAM 127, šk. 35, a. e. 212, Zapisnik sestanka OO ZKS SENŠRM, 10. 10. 1986.

45 ZAL, KAM 127, šk. 37, OK ZKS Kamnik – Informacije – ugotovitve – stališča – sklepi, 5. 10. 1987.

46 Prav tam.

47 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 227.

v javnost vnašali nemir in dezinformacijo. Kot popolno nesoglasje s to trditvijo pa je dejstvo, da posamezne izjave naših profesionalnih politikov vnašajo veliko več nemira med ljudi, vendar jih prisotni poslušalci nagrade z velikodušnim ploskanjem.

Moti nas počasno in neučinkovito reševanje politično-nacionalnih problemov (problemi na Kosovu), ki niso samo na stopnji statusa quo, ampak so iz dneva v dan globlji.

Pogrešamo konkretno akcijo na vseh področjih in strukturah našega družbenega ter gospodarskega življenja. Prav tako pogrešamo tudi objektivno informacijo o ekonomskem stanju v naši državi.

Velika gospodarska in moralna škoda v naši družbi se oblikuje na podlagi nenadzorovanega prelivanja solidarnostnih sredstev, ki jih odvajamo v namen večjega napredka v nerazvite dele naše države, napredka pa v nerazvitih delih skoraj ni čutiti.

Na podlagi vseh zgoraj naštetih dejstev ne najdemo več svoje identitete v ZKS, ki naj bi bila naša avantgarda in gonilna sila naše družbe, zato izstopamo iz ZKS. [Sledijo podpisi sedmih članic, z letnicami rojstva in letom vstopa v ZK].⁴⁸

Vsekakor jasna in pogumna izjava, ki kaže na visoko osebno zavest o pomenu poštenja v družbi in kritično razmišljujoč odnos do tedanjega stanja v družbi in ZKS, ki ga sedem mladih žensk v svojem idealizmu preprosto ni moglo molče prenašati. Navedena izjava članov Predsedstva OK ZKS Kamnik ni prepričala, saj je predsedstvo na svoji seji 3. 11. 1987 zahtevalo, da se v VVO Antona Medveda skliče sestanek »vseh članov OO ZK, vključno s tovarišicami, ki so podale izstopno izjavo. Na tem sestanku je potrebno opredeliti dejanske razloge za odločitev o izstopu iz vrst ZK tudi v ta namen, da se demantirajo trditve, navedene v kolektivni izstopni izjavi.«⁴⁹ Očitno so bile članice, ki so izstopile na omenjenem sestanku, dovolj prepričljive, saj je OK ZKS 17. 2. 1988 na izrednem sestanku OO ZK v VVO Antona Medveda ukinil, poleg nje pa tudi OO ZK na OŠ Stranje. Obe zato, ker nista več izpolnjevali statutarne pogoja glede najmanjšega možnega števila članov v osnovni organizaciji, ki je bilo 3.⁵⁰

Izstop iz ZK verjetno ni bil lahek korak. Ko je leta 1986 iz ZK brez navedbe razloga izstopila ena izmed profesorice na tedanji SENŠRM, je OO ZK na seji sklenil, da obsoja »način izstopa tov. I. I., ki izpričuje nezrel in neprimeren odnos do sprejetih obveznosti, ki je za člana ZK nesprejemljiv. Zato menimo, da izstop tov. I. I. za OO ne pomeni nobene izgube, ker malodušnih, nedelovnih in neodločnih ljudi v svojih vrstah ne potrebujemo.«⁵¹ Čeprav arhivsko gradivo molči o razlogih za odhod omenjene profesorice iz ZK, si lahko predstavljamo, da delo v kolektivu, v katerem so človeku prilepili takšne oznake, ni moglo biti enostavno.

Med razlogi za izstope iz stranke se je pogosto omenjala višina članarine, ki se je odmerjala glede na višino dohodka posameznega člana. Posebej v letih 1987 in 1988 je prihajalo do nesorazmerne rasti članarine v primerjavi z osebnim dohodkom. Tako so na Predsedstvu konference OO ZK Svilanit v začetku septembra leta 1988 ugotavljali, da je »članarina v ZK previsoka, saj presega stroške električne energije, RTV-članarine, časopisne naročnine itd.«. V razpravi je bila podana tudi primerjava med rastjo osebnega dohodka in rastjo članarine: »Ob uveljavitvi nove lestvice v decembru 1987 je bil povprečni OD v DO 357.368 din, povprečna članarina v ZK 13.002 din oziroma 3,64 % povprečnega OD v DO. V aprilu 1988 je bil izplačani OD višji za 79 %, članarina pa za 108 %; znašala je 4,22 % povprečnega OD.«⁵² Ker se je to zdelo delavcem preveč, so v Svilanitu ter v Rudniku kalcita in kaolina

48 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 227.

49 ZAL, KAM 127, šk. 37, a. e. 216, Zapis 22. seje P OK ZKS Kamnik, 3. 11. 1987.

50 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 229.

51 ZAL, KAM 127, šk. 35, a. e. 212.

52 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 238.

(RKK) OO ZK določili lastno višino članarine: v Svilanitu 1 % osebnega dohodka, v RKK pa enotno na 5.300 din. Zaradi te samovolje je Nadzorna komisija pri OK ZKS Kamnik od OO ZK v obeh delovnih organizacij zahtevala, naj razveljavita sklepe o višini članarine, ki so bili v nasprotju s statutom ZK.⁵³ V RKK so zahtevo komisije vzeli na znanje, a je niso upoštevali. Na sestanku v začetku novembra 1988 je bilo med drugim rečeno, da je članarina »previsoka glede na rezultate politike ZK. [...] Ugotavljamo, da vrh partije ne upošteva baze, nočemo pa, da se članstvo v ZK zreducira samo na plačevanje članarine. Forumsko delovanje je značilno tudi za OK ZK Kamnik, ki se na primer za RKK ob težavah sploh ni zmenil [...]. OK ZKS Kamnik tudi ne prevzema samostojnih stališč, samo čaka na stališča višjih forumov, partijski aparat pa je ogromen in verjetno tudi zato taka članarina. Odnos do našega OO ZK je razviden tudi iz tega, da se naše seje ni udeležil nihče iz OK ZK. « Glede članarine so sklenili, da »ostane v veljavi sklep prejšnje seje o plačevanju članarine, kdor pa želi, lahko plačuje po lestvici CK ZKS.«⁵⁴ Ta dva primera nista bila osamljena. Sredi septembra 1988 so računovodstvo na OŠ Toma Brejca štiri učiteljice – brez pojasnila – obvestile, da članarine ne bodo več plačevale. Tudi tu se je na sestanku OO ZK izkazalo, da je do te odločitve članic prišlo zaradi previsokega zneska članarine in ne kakega idejnega preskoka.⁵⁵ Očitno so se podobni dogodki vrstili tudi drugod po Sloveniji, kajti CK ZKS je bil 12. 10. 1988 najverjetneje prisiljen sprejeti Sklep o članarini v ZK Slovenije, s katerim je bilo določeno, da je članarina članov, ki so bili po osebnem dohodku uvrščeni v najnižjo dohodkovno skupino, znašala samo 0,1 % in največ 3 % za tiste v najvišji dohodkovni skupini (dohodkovnih skupin je bilo 18).⁵⁶ Ta ukrep je debate o višini članarine v veliki meri umiril, med razlogi za izstop iz ZK pa se članarina skoraj ni več pojavljala. Vseeno pa se je ob razpravah o članarini jasno kazalo, da članstvo ni zadovoljno s svojim položajem v ZK, saj na njegove odločitve skoraj ni imel realnega vpliva. Pri tem pa je treba povedati, da je ZK na Kamniškem v nekaterih primerih v zvezi s članarino vendarle pokazal čut za socialno stisko članstva in v kar nekaj primerih člane, ki so se znašli v težavah, delno ali povsem oprostil članarine, če so se obrnili na svojo OO ZK in težave pojasnili.

Druga polovica osemdesetih je bila tudi čas, ko se je v ZKS vedno bolj očitno kazal razkorak med smerjo, ki jo je ubiralo republiško partijsko vodstvo, in razpoloženjem v bazi. Medtem ko se je moralo partijsko vodstvo na dogajanje v jugoslovanski politiki in družbi odzivati hitro, so osnovne organizacije ZK le stežka sprejemale spremembe v pogledih, ki so dotlej veljali za del partijske dogme. K temu je botrovalo več okoliščin – poleg izredno dinamičnega političnega dogajanja v tedanji skupni državi tudi dejstvo, da je bil pretok informacij med vodstvom ZKS in osnovnimi organizacijami nezadosten.

ZK je svoje člane skušal obveščati preko različnih gradiv, pri čemer je imelo osrednjo vlogo gotovo glasilo ZKJ Komunist, ki je v marsikateri osnovni organizaciji veljalo za pravo študijsko gradivo. Kljub temu da je bilo glasilo namenjeno najširšemu bralstvu in ni prinašalo le poglobljenih političnih razprav, temveč tudi dokaj poljudne in informativne prispevke, je med članstvom pogosto ostajalo neprebrano ali pa z njim člani niso bili zadovoljni. Tako je januarja leta 1985 sekretar OO ZK Tuhinj na programski konferenci poročal, da bi bilo dobro storiti več za izobraževanje članov, še posebej pa bi morali »prebrati in preučiti razne članke v našem glasilu Komunist, saj smo že ugotovili, da se to naše glasilo zelo slabo obdela.«⁵⁷ Skoraj dve leti kasneje, konec novembra 1986, je omenjeni OO ZK v Tuhinju podal tudi razloge za takšno stanje, saj je med pripombami na prvem mestu navedel, da je »naš časopis Komunist zelo težak za branje.«⁵⁸ Ponekod članom ni bil všeč način poročanja, ker se jim je zdel ideološko

53 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 231.

54 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 238.

55 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 238.

56 Komunist – priloga, 21. 10. 1988, 17.

57 ZAL, KAM 127, šk. 35, a. e. 203, Poročilo sekretarja OO ZKS Tuhinj na programski konferenci 11. 1. 1985.

58 ZAL, KAM 127, šk. 36, a. e. 218.

sporen. V OO ZKS Mekinje so marca 1987 govorili o vdoru religioznega v glasilo Komunist, kjer »beremo religiozne citate, kot je na primer: 'goli, kot nas je Bog ustvaril'. V radijski oddaji Osnove marksizma zadnje čase govore le še o Bogu in svetnikih.«⁵⁹ Podobne polemike so se razvemale tudi, ko je Jože Smole katoličanom leta 1986 voščil za božič. Ob prebiranju zapisnikov sestankov OO ZK se s tem v zvezi poraja občutek, da so bile podeželske osnovne organizacije kritičnejše do tovrstnih pojavov, medtem ko je bilo mnenje v organizacijah iz urbanih predelov nekoliko manj ostro.

Odmev 57. številke Nove revije v kamniškem ZKS

V februarju leta 1987 je izšla znamenita 57. številka Nove revije, v kateri so bili objavljeni prispevki za slovenski nacionalni program, ki so jih med drugimi objavili tudi Tine Hribar, Peter Jambrek, France Bučar, Jože Pučnik in Dimitrij Rupel. Izid 57. številke Nove revije, ki se jo je dalo razumeti tudi kot nekakšno protiutež srbskemu memorandumu iz septembra 1986, je vzbudil veliko pozornost in sprva izredno kritično oceno v slovenskem in jugoslovanskem ZK, čeprav oblasti proti številki niso nastopile posebej ostro (na primer z zaplembo številke ali s preganjanjem avtorjev). O reviji so na veliko razpravljali tudi v OO ZK na Kamniškem. O številki je med drugimi 9. aprila 1987 razpravljala tudi Aktiv komunistov kulturnih delavcev Občine Kamnik, na katerem je sekretarka aktiva »jedrnatno predstavila spornost nekaterih prispevkov te revije s skupnim naslovom Prispevki k slovenskemu nacionalnemu programu in opozorila na odmevnost v kamniškem kulturnem prostoru, zlasti še med mladimi. Ugotavljamo, da je edina pot za reševanje teh problemov odkrit, demokratični dialog, kakor ga je načela že izredna seja predsedstva SZDL Slovenije, hkrati pa se zavedamo svoje odgovornosti v delovnih središčih in življenjskih okoljih, kjer ne moremo in ne smemo molče mimo dezinformacij in izkrivljenih stališč, temveč jih moramo argumentirano zavračati. Ljudem, ki jih problematika zanima, bi morali omogočiti branje izvirnega besedila [...], saj bodo le tako dejansko spoznali, da ne gre za namige ali celo namerno pretiravanje ob nekaterih spornih izjavah, ampak za resnično nesprijemljiva stališča, ki so odkrito usmerjena proti našemu samoupravnemu sistemu, naši federativni ureditvi in predvsem Zvezi komunistov kot avantgardi delavskega razreda. Natančno in pravočasno informiranje sta edina pot, da ljudje spoznajo resnično podobo samozvanih kulturnikov, ki v imenu slovenskega naroda 'nastopajo' s svojim nacionalnim programom.«⁶⁰ Mesec dni pred aktivom kulturnih delavcev, 9. marca 1987, se je o 57. številki Nove revije informiral tudi OO ZK SENŠRM. Poročevalka se je pri interpretaciji problematike oprla »na razlago in stališča, posredovana na posvetu sekretarjev OO in OK ZK Kamnik, in tudi na lastna spoznanja ob prebiranju besedil, saj kot naročnica revije, ki še zdaleč ni samo literarna, že dalj časa spremlja ekstremna mnenja posameznikov, ki sami sebe označujejo kot slovensko intelektualno elito. Poudarila je, da besedila niso samo dvoumna oziroma dvopomenska, ampak so jasno in izrazito izpovedane protikomunistične, protisamoupravne in protifederativne težnje.« Člani OO ZK SENŠRM so se sicer strinjali s kritiko neuresničenih stabilizacijskih teženj na gospodarskem področju, ki so jo podajali prispevki 57. številke. Glede vsebin, kot so »zanikanje našega narodnoosvobodilnega boja in revolucionarnih pridobitev in tudi odkriti napadi na samoupravni sistem, Zvezo komunistov in federativno ureditev«, pa so bili mnenja, da so neargumentirane in namenjene temu, da bi v občutljivem gospodarskem in političnem trenutku omajale zaupanje ljudi in razplamtele nacionalna čustva. Člani OO ZK so predlagali, da se »vsem razrednikom posreduje članek zgodovinarja Janka Pleterskega iz Književnih listov (5. marec), ki z znanstvenimi argumenti odgovarja na neutemeljene izjave nekaterih avtorjev v Novi reviji. Predlagamo tudi, da se sporni članki iz omenjene revije fotokopirajo, tako

⁵⁹ ZAL, KAM, 127, šk. 37, a. e. 226.

⁶⁰ ZAL, KAM 127, šk. 37, a. e. 223.

da se bodo vsi člani kolektiva lahko seznanili z njihovo vsebino in sami presodili o primernosti podanih izjav, mnenj in stališč [...].⁶¹ V nekaterih drugih OO ZK niso bili tako demokratičnih prepričanj. V Mekinjah je 10. marca 1987 eden od članov OO ZK na sestanku ocenil: »Ne odobravam stališča CK do pisanja v Novi reviji, ker so preveč strpna. Pisci iz Nove revije so za na Goli otok. S takimi ljudmi se ne more delati v rokavicah.«⁶²

Težave v zvezi z mediji in informiranjem znotraj partije so se pojavile tudi, ko občinski partijski vrh ni pravočasno izrazil svojega stališča do nekaterih odmevnih dogodkov, sploh na primer v času procesa proti četverici leta 1988, ko je bilo dogajanje v zvezi s procesom medijsko dobro pokrito in so ljudje dogajanje spremljali dnevno. Takrat je več osnovnih organizacij na občinsko partijsko vodstvo naslovalo vprašanja v zvezi s tem, med njimi tudi OO ZK v Komunalnem podjetju Kamnik, ki je junija 1988 spraševal, »zakaj Občinski komite ZKS Kamnik v zadevi Janša, Borštner, Tasić osnovnim organizacijam ni poslal pojasnila, zakaj so bili aretirani, oziroma svojega stališča ob njihovi aretaciji.«⁶³ Ohranjeno arhivsko gradivo kamniških OO ZKS v zvezi s procesom proti četverici daje vtis, da se s to odmevno temo niso veliko ukvarjali.

»Razlastitvena afera«

V drugi polovici leta 1986 je na Kamniškem prišlo do nastanka ene prvih (če ne sploh prve) množičnih iniciativ proti brezobzirni politiki partijskih oblasti na Slovenskem. Do odkritega odpora je prišlo zaradi odločitev kamniške občinske partijske oblasti, ki je želela sprejeti odlok o prenehanju lastninske pravice nad zemljišči na območju B3 (Kamnik Novi trg) in B8 (Zgornje Perovo).⁶⁴ Lastnike zemljišč naj bi razlastili, na razlaščenem območju pa naj bi zraslo novo blokovsko naselje in deloma nove individualne gradnje v skladu z novim zazidalnim načrtom, ki ga je za del območja B3 Novi trg, z oznako BS-3 in BC-4, že decembra 1985 izdelal Urbanistični zavod Projektni atelje Ljubljana.⁶⁵ Pobuda proti omenjeni nameri je na Kamniškem burila duhove vse od septembra 1986 do sredine pomladi 1987 in je svoj odmev našla tudi v slovenskem časopisju. Iniciativa proti nameri občinskih oblasti se je rodila sredi septembra 1986 na pobudo Franceta Tomšiča, ki je uspel okrog sebe združiti prizadete občane Novega trga in Perovega, ki so nastopili odkrito in javno. Izoblikovan je bil neformalni odbor proti nasilni nacionalizaciji, ki je imel namen preprečiti sprejem razlastitvenih odlokov na sejah zborov Skupščine občine Kamnik – torej na seji Zbora združenega dela (ZZD SO), ki je bila sklicana za 25. 9. 1986, in Zbora krajevnih skupnosti (ZKS SO), ki naj bi bila 25. novembra 1986. V dneh pred sejo ZZD je med stanovalci krožila peticija, naslovljena na občinsko konferenco SZDL, njen osnutek pa je sestavil Alojz Bratina iz Novega trga. Peticija je bila pisni protest proti razlastitvenim postopkom, ki so ga pisci peticije utemeljevali takole:

»1. Ob sprejetju zazidalnega načrta BS-3 smo bili zavedeni s strani občine, saj nam na naših obravnavah v KS ni bilo pojasnjeno, da po sprejetju zazidalnega načrta sledi razlastitev.

2. Prepričani smo, da se v tem primeru za družbenim interesom skriva predvsem interes zasebnih graditeljev hiš, da bi z razlastitvijo prišli do materialnih prednosti na račun razlaščenih lastnikov zemljišč. To pa ne sme biti razlog za razlastitev. Pripominjamo, da ne oviramo gradnje objektov skupnega pomena, kot so bloki in komunalne naprave.

3. Po zakonu o stavbnih zemljiščih iz leta 1984 meje območja za razlastitev določa občina, zato

61 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e., 227.

62 ZAL, KAM 127, šk. 37, a. e. 226.

63 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 238.

64 To sicer nista bili edini področji, na katerih so v tem času v Kamniku nameravali izvesti razlastitev.

65 Skupščina Občine Kamnik – Skupščinsko gradivo št. 3, hrani arhiv UE Kamnik.

zahtevamo spremembo zazidalnega načrta BS-3 in s tem tudi območja, predvidenega za razlastitev, tako da krajani, ki so s trdim delom kupili zemljo in na njej zgradili domove, ne bodo razlašeni. Tako je bilo tudi predlagano na zboru krajanov skupnosti Novi trg.«⁶⁶

Dva dni pred glasovanjem v ZZD SO je svojo podporo razlastitvi izrazil tudi OK SZDL, ki je sicer priznaval, da je bilo »v samem začetku priprave načina realizacije zazidalnega načrta, kar zlasti velja za B3, podcenjena teža lastninskega odnosa v naših družbenoekonomskih odnosih in da je zaradi tega tudi prišlo do takšne nerivoze med krajani.«⁶⁷ Kljub peticiji, ki so jo podpisali skoraj v vseh hišah v Novem trgu in Zgornjem Perovem, in velikim naporom organizatorjev civilne iniciative je 25. septembra ZZD SO predlog odloka sprejel, ZKS SO pa je konec novembra predlog odloka umaknil z dnevnega reda in enako ponovil tudi na seji 25. 2. 1986. Do končne odločitve naj bi v ZKS SO Kamnik prišli na seji 31. marca 1987. V vmesnem času se je razprava o razlastitvi omenjenega območja prenesla v vse krajevne skupnosti v občini. Tudi v zapisnikih OO ZK je najti odmeve in mnenja o dogajanju v Novem trgu in na Perovem. Pri tem je zanimivo, da v arhivskem gradivu OO ZK Novi trg za leti 1986 in 1987, ki ga hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, ni najti zapisnikov omenjene osnovne organizacije, ki bi odkrivali mnenje članov krajevne ZK o tem početju, ohranjenih pa je nekaj vabil na seje s predlaganim dnevnim redom, kar dokazuje, da so o tem govorili.

Usodnega 31. marca 1987 se je seje ZKS SO Kamnik udeležilo tudi 52 krajanov KS Novi trg, ki so si morali izboriti udeležbo in besedo na »javni seji« ter prenašati številne poskuse kršitve poslovnika s strani občinskega partijskega vodstva. Vendar so kljub vsemu dosegli zmago, saj jih je od 24 delegatov odlok podprlo 8, proti jih je bilo 8, vzdržalo pa se jih je prav tako 8, zaradi česar odlok o razlastitvi ni bil sprejet.⁶⁸ Ta poraz občinske partijske strukture je zelo odmeval, za vodstvo občine pa je pomenil tudi precejšnjo sramoto in oviro pri načrtovanih aktivnostih v občini, zaradi česar je občinski Izvršni svet ponudil odstop (ki pa kasneje ni bil sprejet). Konec oktobra istega leta so kamniški komunisti izgubili še eno bitko v Novem trgu, ko je članom odbora, ki je preprečil razlastitev, na volilni konferenci uspelo dobiti večino v Krajevni organizaciji SZDL, s čimer se je v občini dejansko pojavila prva politična opozicija v okviru tedanjega sistema.⁶⁹

Zmaga občanov Novega trga v boju z oblastmi še zdaleč ni bila samoumevna, saj je imel kamniški partijski vrh na voljo številna sredstva, med drugim tudi tista, s katerimi je lahko vplival na javno mnenje ostalih občanov. Na prvem mestu med omenjenimi sredstvi je bilo gotovo glasilo kamniške SZDL Kamniški občan, ki je s svojim tendencioznim poročanjem globoko prestopilo meje novinarske nepristranskosti in celo dobrega okusa ter se odkrito postavilo na stran oblastnikov. Ta pristranski odnos se morda najbolj vidi v članku z naslovom Krajani so proti razlastitvam, ki je na prvi strani omenjenega glasila izšel novembra 1986. V njem je novinarka krajanom pripisala celo preračunljivost, saj je na primer navedla, da so krajani »množično zatrjevali, da svoje zemlje ne bodo dajali drugim v zasebno last (čeprav tu ne gre za odvzem, ampak za pravično odškodnino!), da občina lahko zemljo pridobi z odkupnimi pogodbami, da pa so NAČELNO tudi za razlastitev, toda samo tistih zemljišč, na katerih bodo bloki in ostali objekti splošnega družbenega pomena (predvsem jim gre seveda za izgradnjo infrastrukturnih objektov – elektrika, vodovod, kanalizacija, telefon, cestna razsvetljava, plinovod ...), NIKAKOR pa ne bodo dovolili razlastitve tistih zemljišč, ki so namenjena za izgradnjo individualnih hiš, pa čeprav gre za združno gradnjo.«⁷⁰ Zelo angažirano pisanje se je nadaljevalo tudi kasneje, ko pa

⁶⁶ Tomšič, France: *Pričetki procesa demokratizacije na Kamniškem*, Kamniški zbornik 1996, str. 147.

⁶⁷ ZAL, KAM 49, Občinska konferenca SZDL, š.k. 1, a. e. 2. Ugotovitve in stališča OK SZDL Kamnik k predlogom odlokov o prenehanju lastninske pravice, 23. 9. 1986.

⁶⁸ Tomšič, France: *Pričetki procesa demokratizacije na Kamniškem*, Kamniški zbornik 1996, str. 153.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Kamniški občan, 10. 11. 1986, str. 1.

je odlok o razlastitvi padel, tega na prvih straneh Kamniškega občana ni bilo zaslediti. Pač pa je Kamniški občan na drugi strani v začetku aprila 1987 poročal, da so krajani zavrnilo razlastitev kljub zelo visoki ponujeni odškodnini, zaradi česa se »zazidalni načrt še nekaj časa ne bo začel uresničevati, delavci bodo še naprej čakali na prepotrebna stanovanja v Kamniku, denar, ki je že zbran za te namene, pa bo iz dneva v dan manj vreden.«⁷¹

Vsi mediji pa niso ravnali v skladu z željami lokalnega partijskega vodstva. Teleks je konec decembra 1986 objavil reportažo v zvezi z razlastitvami v Kamniku in v njej dal besedo vsem vpletenim stranem, še posebej prizadetim občanom, katerih stališča so pojasnili France Tomšič, Igor Podbrežnik in Iva Šubelj - Kramar, lastnica takrat skoraj dokončane hiše ob Bistrici, ki je ob nakupu zemljišča tri leta prej o načrtih kamniških oblastnikov ni nihče opozoril. Teleks se je v svojem poročanju odkrito postavil na stran občanov Novega trga: »Gre preprosto za to, da je treba ljudi zlepa ali zgrda prisiliti, da se odpovedo svoji zemlji. Če je to mogoče s pogodbo, je to izvedljivo v zadovoljstvo obeh strani. Kadar pa pride do razlastitve, je jasno, da najkrajši konec običajno potegne posameznik.«⁷² Ker si kamniške oblasti podobnih prispevkov niso želele gledati prepogosto, so Janezu Petkovšku, ki je za časnik Delo redno pokrival s Kamnikom povezane tematike, zaradi njegovega poročanja o dogajanju v zvezi s poskusi kamniških razlastitev omejile dostop do informacij, pri čemer pa niti v vrstah ZK niso bile deležne kakega posebnega razumevanja. Komisija za informiranje pri OK ZKS Kamnik je namreč na svoji seji 15. 6. 1986 v zvezi z omenjenim novinarjem menila, da »bi morali oceniti senzacionalistični položaj novinarja Janeza Petkovška v Delu, zlasti v zadevi sprejemanja odloka o razlastitvi zemljišč v Novem trgu in vprašanju zaupnice IS. [...] Nikakor pa se ni mogoče strinjati z dejstvom, da na vse članke, čeprav je bilo nanje veliko pripomb, ni nihče reagiral, pač pa je Izvršni svet uporabil začasno zaporo informacij za dopisništvo Dela. Zato komisija predlaga, da svet za informiranje pri OK SZDL oceni položaj na področju informiranja iz naše občine v Delu in sprejme ustrezne ukrepe za zagotovitev izboljšanja na tem področju in za večjo odprtost virov informiranja v občini.«⁷³

Pri vrednotenju pomena izida »razlastitvene afere« je pomembnih več vidikov. Najprej je bil to dogodek, pri katerem občinske partijske oblasti niso računale z neposrednim organiziranim uporom prizadetih prebivalcev. Samo dejstvo, da je upor proti razlastitvi uspel, je bilo izraz tega, da Zveza komunistov kot odločujoča politična sila v družbi in oblastni sistem, ki ga je vzpostavila, še zdaleč ni bil sistem, ki bi ga ljudje brezpogojno imeli za svojega ali za katerega bi verjeli, da v resnici v svojem delovanju odraža njihove interese. Po tem dogodku je na Kamniškem torej obstajala bolj jasna predstava o tem, da ZK predstavlja predvsem sebe in da obstajajo skupine, ki se z njegovimi pogledi in metodami ne strinjajo in ki so sposobne uspešnega političnega delovanja. Zato ni čudno, da je kar nekaj posameznikov, ki so aktivno sodelovali pri organizaciji odpora proti razlastitvi, kasneje sodelovalo tudi pri vzpostavljanju demokratične politične alternative takratnemu režimu, ki je pripeljala do uvedbe večstrankarskega sistema in končno tudi do osamosvojitve Slovenije. Pri vsem tem so pomembno vlogo igrali tudi mediji, ki so se ravno v tem času začeli resno ukvarjati s trganjem popkovine od sistema. Neposredni učinki razpleta afere so se kazali tudi v kasnejšem ravnanju občinskega vodstva z občani, saj občinsko vodstvo ni več poskušalo sreče s podobno prisilo, ampak se je, da bi se izognilo podobno zoprnim posledicam, raje odločalo za dogovarjanje s prizadetimi občani.

71 Delegati niso sprejeli odloka o razlastitvi, Kamniški občan, 6. 4. 1986, str. 2.

72 Mirkovič, Peter: *Trojanski konj v Kamniku*, Teleks 25. 12. 1986, str. 22–23.

73 ZAL, KAM 127, šk. 37, a. e. 221.

ZK na Kamniškem do pojava politične alternative

Čeprav je ugled kamniških partijskih oblasti med razlastitveno afero nedvomno utrpel precej hud udarec, se to ni posebej odražalo v položaju znotraj ZK. V obdobju do pojava prvih političnih strank leta 1989 so posamezni partijski organi opazili celo določene znake okrevanja, še posebej na področju različnih oblik izobraževanja članstva. Kljub temu se je nadaljevalo vse večje izstopanje iz stranke, ki se je oktobra 1988 dotaknilo tudi samega OK ZKS, ki je zaradi izstopa članice zapadel celo v krajšo statutarno krizo in bil prisiljen v zvezi s tem spreminjati lastni statut.⁷⁴ Vseeno pa so na seji komisije za organiziranost 15. 11. 1988 razmišljali o možnosti ustanavljanja petih novih terenskih OO ZK, in sicer v Godiču, na Selih, v Srednji vasi, Pšajnovici in Tunjicah.⁷⁵ Do politične alternative, ki se je pojavila v letu 1989, kamniški ZK ni čutil posebnih simpatij niti ji ni pripisoval posebnih možnosti. Glede vabila na ustanovni zbor kamniških socialdemokratov je Predsedstvo OK ZKS sklenilo, da se mu ne odzovejo, saj se »naše programske osnove skoraj v ničemer ne skladajo z njihovimi.«⁷⁶ Na posvetu sekretarjev 11. 10. 1989 je bilo v zvezi z aktivnostmi novih političnih opcij rečeno, da »niso kdove kakšne, zadev pa ne smemo podcenjevati.«⁷⁷

Takšen hladen odnos ZK do novih političnih strank je razumljiv, kot sta razumljiva tudi samozavest in celo določen optimizem v vrstah ZK konec 80., saj je pozornost ljudi v tem obdobju veljala predvsem nacionalističnim izpadom v Srbiji; poleg tega je bilo v slovenski družbi veliko nelagodje v zvezi s srb-skim mitingaštvom in centralističnimi težnjami v Jugoslaviji, zaradi česar je slovensko partijsko vodstvo v očeh ljudi dobilo status braniteljev slovenskih interesov v federaciji in pred federacijo. V zvezi s tem so se za leti 1988 in 1989 v arhivskem gradivu občinske ZK ohranila številna pisma in drugi izrazi podpore slovenskemu vodstvu, še posebej Milanu Kučanu, ki je užival zelo veliko priljubljenost tudi med nekomunisti. Nedvomno je prav nastop slovenskega partijskega vrha proti unitarističnim in nacionalističnim težnjam, ki so konec 80. dokončno začele svoj pohod po Jugoslaviji, partijskim elitam v marsičem omogočil preživetje tudi v času po vzpostavitvi večstrankarskega sistema in osamosvojitvi – tako na državnem kot na lokalnem nivoju. V Sloveniji se partijske elite niso sesule skupaj s sistemom, ki jih je vzpostavil, ampak so si ob obnovi večstrankarskega sistema nadele nova oblačila, brez vsakih težav nadaljevale svojo politično pot in se zelo kmalu po osamosvojitvi, ob dragoceni pomoči prej vzpostavljene politične infrastrukture, vrnilo za krmilo nove države.

Zaključek

Komunizem je imel povesod, tudi pri nas, več obrazov. Različne skupine ljudi so imele z njim različne izkušnje in imajo zato nanj različne spomine. Razslojenost in premoženjske razlike so bile v tistem času manjše, ljudje se niso bali za službe, delavci so bili manj izkoriščani in bolj spoštovani, v primerjavi z ostalimi komunističnimi državami so imeli Jugoslovani kar spodoben življenjski standard, pri čemer je Slovenija znotraj skupne države celo prednjačila. Izobrazba je bila dostopna, prav tako solidno zdravstvo. Meje niso bile nepredušno zaprte. Vse te stvari so pri ocenjevanju tedanjega režima gotovo upoštevanja vredne in bi imele gotovo še večjo težo, če bi lahko rekli, da so bili teh blagrov deležni vsi državljani.

Po drugi strani je bila povejna Jugoslavija država, v kateri so bili interesi posameznika in države podrejeni interesom komunistične partije, in to kljub temu da njeno članstvo med prebivalstvom nikoli

74 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 230, Seje P OK ZKS Kamnik.

75 ZAL, KAM 127, šk. 38, a. e. 234.

76 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 241.

77 ZAL, KAM 127, šk. 39, a. e. 245.

ni doseglo 10 %, ⁷⁸ v Sloveniji celo nikoli niti 7 %, na Kamniškem pa je bil odstotek še manjši. In vendar se je iz teh – za edino dovoljeno stranko precej bornih – odstotkov rekrutiral celoten državni in republiški politični vrh, vodilni ljudje v gospodarstvu, državni upravi, vojski, policiji, šolstvu, v medijih in sploh na vseh ključnih mestih političnega in javnega življenja. Jugoslavija je bila še sredi 80. let, kot smo pokazali, država, ki je nad svojimi državljani izvajala zelo konkreten nadzor in onemogočala ljudi, ki so si upali javno povedati ali zapisati misli, ki so nasprotovale partijskemu katekizmu. Soočeni z njeno vsemogočnostjo so v njene vrste vstopali številni oportunisti, idealisti ali pa samo ljudje, ki so hoteli v miru opravljati svoj poklic na delovnih mestih, za katere je bilo članstvo v partiji samoumevno; v stranko so vstopili v zavedanju, da njihove osebne kompetence niso dovolj za doseg želenega cilja. V svojem onemogočanju drugače mislečih je številne člane in nečlane prisilila, da so živeli dvojno življenje, v službah so bili zgledni člani socialistične samoupravne družbe, ob nedeljah pa so na skrivaj obiskovali zgodnje jutranje maše v oddaljenih cerkvah, s strahom krščevali svoje otroke ter doma brali prepovedane knjige in časopise. Številni načelni ljudje so zbrali pogum in izstopili. Sredi 80. let sta nezadovoljstvo in želja po demokratičnih spremembah dosegla zadostno kritično maso, da ju ni bilo več mogoče ustaviti. Padec komunistične diktature leta 1990 je pomenil začetek zdravljenja globokih ran, ki sta jih slovenski družbi pol stoletja prej zadali II. svetovna vojna in nato komunistična revolucija. Ob konstituiranju prve slovenske demokratično izvoljene skupščine maja 1990 je dr. France Bučar to jasno opredelil z besedami: »S konstituiranjem te skupščine lahko menimo, da se je končala državljanska vojna, ki nas je lomila in hromila skoraj pol stoletja.« ⁷⁹

Na Kamniškem se je jeseni leta 1986 občinski komunistični oblasti zgodilo ljudstvo, ki ni hotelo več razumeti postopkov »socialistične demokracije« in se je odkrito postavilo po robu načrtom občinskega vodstva, ki nekako ni pravi čas razumelo, da se piše leto 1986 in ne 1946 in da ni demokracije brez demosa – ljudstva, predvsem pa se ni zavedalo, da komunistična partija ne predstavlja ljudstva, ampak samo oblastno strukturo, ki sredi 80. let očitno ni več zmogla moči, da bi utišala tisto pravo ljudstvo, ki se je zbiralo v predverju občinske skupščine. Posebej močno so morali to pomembno razliko občutiti delegati Zbora krajevnih skupnosti tistega 31. marca 1987, ko – v nasprotju z željami občinskega vodstva – niso zmogli podpreti razlastitve občanov Novega trga in Perovega, ki so seji prisostvovali. Občinska oblast je spoznala, da pred njo ne stoji več od vojne izčrpano in od revolucije prestrašeno ljudstvo kot ob prejšnjih razlastitvah, ampak ljudje, ki hočejo, da se jih spoštuje v njihovem človeškem dostojanstvu.

⁷⁸ Repe, Božo, Slovenci v osemdesetih letih, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije 2001, str. 5.

⁷⁹ Govor dr. Fanceta Bučarja ob konstituiranju prve demokratično izvoljene slovenske skupščine, 9. 5. 1990.